

SIKIYÖNETİM DÖNEMLERİNDE TÜRK BASINI

Mehmet Sena Köseadağ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bu yana doksan beş yılın neredeyse yarısı, askeri yönetimler, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamalarıyla geçmiştir. Cumhuriyetin kurulmasından 1987 yılına kadar; farklı zaman dilimlerinde ise 12 kez sıkıyönetim ilan edilmiş; ülke yaklaşık olarak 26 yıl boyunca ordunun kontrolü altında tutulmuştur. Bu dönemlerin gereği olarak, anayasal süreçler askıya alınmış ve basın, bu süreçlerden en fazla etkilenen yapılardan biri olmuştur. Bu çalışma, Türkiye’de hayata geçirilen sıkıyönetim uygulamalarının basın üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Cumhuriyet’in ilanından günümüze kadar geçen süreçte yaşanan olağanüstü dönemlerin Türk basınının tarihsel gelişimi ve yapısal dönüşümü üzerindeki rolünün de incelendiği çalışmada, sıkıyönetim dönemlerinde genel olarak basın özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı ve ağır sansür koşullarının devreye girdiği belirlenmiştir. İncelenen dönemlerin günün koşullarına göre kendi içerisinde farklı özellikler gösterdiği ve bu nedenle basının yayın politikalarında kırılmalara neden olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bu dönemlerde gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle birlikte iktidarların uyguladığı politikalar nedeniyle medyanın mülkiyet yapısı değişikliğe uğramış, bu yapısal dönüşümün doğurduğu yeni anlayış, gazetecilik pratiklerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Kaynak tarama yöntemi ile gerçekleştirilen bu makale, Türk medyasının geçirdiği evrelerin ortaya konulması, bunun yanında medyayı biçimlendiren koşulların yansıtılması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sıkıyönetim ve basın, Türk basını, Basın özgürlüğü, Basın-iktidar ilişkileri, Basın tarihi

TURKISH PRESS IN STATE OF SIEGE PERIODS

ABSTRACT

Nearly half of last ninety-five years since the founding of the Republic of Turkey, has passed with the military authorities, with state of siege and state of emergency executions. From the foundation of the Republic until the year 1987; state of siege was declared 12 times in different time periods; the country has been under the control of the army for about 26 years. As a requirement of these periods, constitutional processes have been suspended and the press has become one of the most affected structures. This study aimed to demonstrate the impacts on the press of state of siege applications that passed in to life in Turkey. in the study of the extraordinary periods of the period from the declaration of the republic to the day-long period in which the historical development and structural role of the Turkish press were examined, and it was determined that the freedom of the

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2210-580X>

Makale Gönderim Tarihi: 06.04.2018 - Makale Kabul Tarihi: 16.01.2019

press was lifted in general during the period of state of siege and the conditions of heavy censorship were put into effect. However, in recent history; some media organs have been identified as the reason for intervention, by exceeding the limits of press freedom; threatening national security and threatening national integrity. It has been determined that the periods examined have different characteristics according to the conditions of the day and thus cause the breaking of the publishing policies of the press. According to the results obtained, the ownership structure of the media has been changed due to the policies implemented by the governments together with the legal regulations carried out in these periods, and the new understanding that this structural transformation has caused, has also affected the journalistic practices in the negative direction. This article, which is done by source scanning method, is important in terms of introducing the stages of the Turkish media, as well as reflecting the conditions that form the media.

Keywords: State of siege and press, Turkish press, Press freedom, Press-government relations, Press history.

GİRİŞ

Sıkıyönetim dönemleri, toplumsal yaşantının her alanını derinden etkileyen süreçler olarak bilinmektedir. Bu dönemlerde ortaya çıkan uygulamalardan ise en çok basın yayın faaliyetleri etkilenmiştir.

Türkiye, demokrasi ile yönetilen ülkeler arasında en çok sıkıyönetim ilan edilen ülkelerin başında gelmektedir. Geçmişte yaşanan askeri darbeler ve iç karışıklıklar gerekçe gösterilerek, ülke genelinde sıkıyönetim uygulanarak, hukuk kurulları askıya alınmıştır.

Bu makale, sıkıyönetim dönemlerinin Türk basınının gelişim süreci üzerine olan etkilerini konu edinmiştir. Bu dönemlerde ortaya çıkan uygulamaların basın özgürlüğünü etkileme biçimi incelenmiş olup, gazetecilerin süreçten nasıl etkilendikleri saptanmaya çalışılmıştır. Sıkıyönetim gibi olağanüstü dönemlerin medya organlarının yayın politikası üzerindeki etkisi ve yayın politikası üzerindeki değişim yönü de araştırmada ortaya konmaya çalışılacaktır. Bununla beraber, bu dönemlerde alınan kararların medya sektöründeki sahiplik yapısını hangi oranda değiştirdiği de ele alınmıştır.

Çalışma kaynak tarama yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada betimleyici araştırma yöntemi kullanılarak incelenen süreçler tasvir edilmeye ve olaylar arasında herhangi bir ilişkinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Tarihsel süreçte olan veya günümüzde de güncelliğini devam ettiren bir durumu tasvir etmeyi/betimlemeyi amaçlamasından dolayı bu yöntem seçilmiştir (Erkuş 2005'den aktaran Aykaç vd. 2014: 283). Bu yöntem sayesinde var olan olgu veya olaylar ortaya konulur, tasvir edilir. Bundan dolayı sıkıyönetim dönemlerinin basına olan etkileri betimleyici araştırma yöntemi ile tespit edilmiş ve elde edilen bilgiler çalışmaya aktarılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde sıkıyönetim ve askeri idare kavramları, hukuksal dayanakları ve bu dönemdeki uygulamalarla ilgili bilgilere yer verilmiş; bu süreçler ile normal dönemler arasındaki keskin ayrımlar ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde olağanüstü dönemlerde (1925-1987) basın özgürlüğü konusu ele alınmış son bölümde ise söz konusu dönemlerdeki uygulamaların basına olan etkileri elde edilen bulgular ışığında çalışmaya aktarılmıştır.

OLAĞANÜSTÜ DÖNEMLER VE BASIN

Olağanüstü durum, adından da anlaşılacağı gibi olağan toplumsal düzenin bozulduğu, toplumu meydana getiren kurumların işlevlerini yerine getiremediği veya yerine getirmekte zorlandığı dönemlerdir. Bu zaman dilimlerinde toplumun normal bir şekilde işlevlerini yerine getirmesini engelleyen durumlar ortaya çıkmakta, toplumsal kurumlar sarsılmakta ve mevcut toplumsal yapı yok oluşa doğru sürüklenmektedir. Bu durumdan dolayı toplumsal kurumlar olağanüstü durumlarda olağandışı kararlar alır ve rutin kurallar ve işleyiş mantığının dışında hareket ederler (Ayhan 2008: 78). Türkiye’de de geçmişte gerçekleşen askeri darbeler ve yaşanan iç karışıklıklar gerekçe gösterilerek, ülke genelinde olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edilmek suretiyle, yürürlükte olan hukuk kurulları pek çok kez askıya alınmıştır.

Olağanüstü hal ile sıkıyönetim uygulamaları benzerlikler gösterse de farklı tanımlamalara tabidir ve farklı koşullar altında ilan edilmektedir. Olağanüstü hal; sıkıyönetimden önce, sonra veya bundan tamamen bağımsız olarak kanunla belirtilen olağanüstü yetkilerin sivil yönetime verilmesi ve kullanılması durumu olarak tanımlanırken, sıkıyönetim; olağanüstü zamanlarda ve durumlarda ülkede güvenliğin sağlanması için ordunun yardımıyla gerçekleştirilen yönetim, örfi idare olarak tarif edilmektedir. (www.tdk.gov.tr).

Birçok ülkenin yasal düzenlemelerinde yer aldığı gibi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda sıkıyönetim ve olağanüstü hal olmak üzere iki tür olağanüstü hal yönetim biçimi benimsenmiştir. Anayasası’nın 119 ila 122. maddelerinde olağanüstü hal ve sıkıyönetim hali açık bir biçimde düzenlenmiştir. Türkiye’de olağanüstü dönemlerde birçok temel hak ve hürriyetler gibi basın özgürlüğü de askıya alınmış, kontrol mekanizmaları devreye girmiştir. Bu durum Anayasa ve kanunlarda açık bir biçimde ifade edilmiştir. Anayasa’nın 28. Maddesi, basın hürriyetinin hangi koşullarda kısıtlanabileceğini düzenlemiştir. Buna göre, Devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanmaya veya isyana teşvik eder nitelikte olan her türlü yayın suç sayılmıştır. Bu tip durumlarda, söz konusu yayınlar engellenebilir, toplatılabilir veya yayın organı hakkında kapatma kararı verilebilir. Kapatılan süreli yayının açıkça devamı niteliğini taşıyan her türlü yayın yasaktır; bunlar hâkim kararıyla toplatılır (T.C. Anayasası Madde: 28).

1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. Maddesi de basın özgürlüğünü katı bir şekilde daraltmıştır. Bu maddenin b fıkrası sıkıyönetim komutanına "Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak" yetkisi vermiştir. Aynı maddenin C fıkrası ise sıkıyönetim komutanına her türlü haberleşmeyi takip etme, durdurma, izin verme veya sansür etme" yetkisi tanımıştır (Resmi Gazete 15 Mayıs 1971: 13837).

Olağanüstü dönemlerde sıkıyönetim ve olağanüstü hal, bazı özgürlüklerini belirli ölçülerde kısıtlamakla birlikte, devletin bekasına yönelik yıkıcı faaliyetlerin bertaraf edilmesi açısından kanuni sınırlar içerisinde geçici bir süre ilan edilmesi olağan karşılanabilir (Salep 2017: 422). Birinci Dünya savaşı ile başlayan ve İkinci Dünya Savaşı ve sonrası döneme kadar devam eden yenedünya düzeninin şekillenme sürecinde önemli rol oynayan OHAL ve sıkıyönetim uygulamaları, Batılı ülkelerde ve Türkiye'de yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanunlardaki tanımlamalar farklılık gösterse de uygulamaların geneli benzer nitelik taşımaktadır. Savaşların ve toplumsal çalkantıların kalıcı unsur haline geldiği bu dönemlerde iktidarı elinde bulunduran egemen anlayış, devletin çıkarlarını koruma adı altında birçok yetkiyi elinde toplama fırsatı elde etmiştir. Acil durum kararnameleeri adı altında yürürlüğe konulan kanunlar uzun yıllar uygulamada kalmış hatta birçoğu, acil durumun ortadan kalmasından sonra dahi uygulanmıştır. Bu yasaların çoğu daha sonra kronikleşen bir yapıyla uzun süre devam etmiştir. OHAL ve sıkıyönetim uygulamaları, bu dönemlerde yasamanın yürütmenin emrine verildiği ve parlamentoların sadece simgesel olarak var olduğu uzun yılların yaşanmasına neden olmuştur (Behçet 2014: 30-31). Dolayısıyla istisnai durumlarda olması gereken olağandışı yönetim rejimleri sürekli hale getirilmiş, adeta olağanlaştırılmak istenmiştir. Bu dönemlerin ruhuna uygun olarak, ülkelerdeki basın yayın faaliyetleri de bu ortamdan fazlasıyla etkilenmiş ve bu ağır koşulların etkisi altında gelişimini sürdürmeye çalışmıştır. Demokrasinin askıya alındığı dönemlerde, basın özgürlüğü yok sayılmış, ağır sansür (1) uygulamalarıyla devreye girmiş ve birçok yaygın faaliyeti sonlandırılmış, çok sayıda gazeteci de cezai müeyyideyle karşı karşıya kalmıştır.

Çeşitli zamanlarda başvuru olan sıkıyönetim uygulamaları, Türk basınının gelişimini şekillendiren ana faktörlerden biri haline gelmiştir. Farklı dönemlerin sosyal ve siyasal koşullarıyla beraber iktidar yapısının da etkisiyle basın üzerinde kimi zaman maksadını aşan uygulamalar gerçekleşmiş ve bu durum medyanın sahiplik yapısını değiştirmekle kalmamış, gazetecilik pratiklerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bazı hassas dönemlerde olumsuz gazetecilik örnekleri de ortaya çıkmış, bu durum hükümetlere basına müdahale etme fırsatı vermiştir.

SIKIYÖNETİM DÖNEMLERİNDEKİ UYGULAMALARIN BASIN ÜZERİNDE ETKİLERİ VE BASIN İKTİDAR İLİŞKİLERİ

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sıkıyönetim uygulamaları ayrı dönemler halinde ele alınmış ve bu dönemin şartları ve iktidar yapısı da göz önüne alınarak basının bu süreçlerden ne şekilde etkilendiği somut olay ve örnekler ışığında açıklanmaya çalışılmıştır.

24 Şubat 1925 – 23 Aralık 1927

Cumhuriyet döneminin ilk sıkıyönetim uygulaması, İsmet İnönü hükümeti tarafından 24 Şubat 1925 tarihinde ilan edilmiş ve 13 ili kapsamıştır. Şeyh Said isyanı gerekçesi ile alınan karar 23 Aralık 1927 yılında kaldırılmış olsa da Türk basınının üzerindeki etkileri uzun süreli olmuştur. 4 Mart 1925'te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basına sansür getirilmiş, birçok yayın organı kapatılmıştır. 3 maddelik bu yasanın 1. maddesi, "İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelen her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları, hükümet, cumhurbaşkanının onayıyla yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları, hükümet İstiklal Mahkemeleri'ne verebilir." hükmüne yer vermiştir (T.C. Resmi Gazete 5 Mart 1925: 87).

Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte İstanbul ve Anadolu'nun diğer illerinde yayın hayatını sürdüren farklı eğilimlerdeki basın yayın organları birer birer kapatılmış, gazeteciler ve yazarlar değişik illere sürgüne gönderilmiştir. Türk gazetelerinin yanı sıra İstanbul'da "Presse du Soir" adlı Fransızca gazetenin yayınına da son verilmiştir (Girgin 2009: 196). İstanbul'da 6 Mart 1925'te Tevhid-i Efkar, İstiklâl, Son Telgraf, Sebilürreşad gazeteleri ve 14 Nisan 1925'te H. Cahit'in sahibi olduğu Tanin gazetesi kapatılmış, kendisi de Çorum'a sürgüne gönderilmiştir. Bu dönem kısa süreliğine de olsa Vatan gazetesinin işine yaramış gözükmektedir. Yeni rejimi destekleyen ılımlı yayınlar yapmasından dolayı Vatan gazetesi kapatılmamış, bu da gazetenin tirajında yükselişe neden olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş Vatan ve Vakit gazeteleri de aynı akıbeti yaşamış, gazetelerin sahip ve yazarları İstiklâl Mahkemeleri tarafından tutuklanmıştır. İzmir'de Sada-i Hak, Trabzon'da İstikbâl ve Kahkaha, İstanbul'da Press de Suar kapatılan diğer gazetelerden bazılarını oluşturmaktadır. Ayrıca, Vedat Nedim, Şevket Süreyya ve Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Ali'nin yer aldığı ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın yayın organı olan Aydınlık dergisi de bu yasayla kapatılan süreli yayınlardan bazılarıdır. Cumhuriyet Halk Fırkasını burjuva partisi olarak tanımlayan, Şeyh Sait isyanına "yobazların sarıkları, yobaz zümresine kefen olmalı" biçiminde yayınlarında yer veren ve "şeyhiyle, halifesiyle, sultanlarıyla, kahrolsun derebeylik", "Cumhuriyet Hükümeti Kürdistan derebeyliğini tasfiye edecektir" diyen Orak-Çekiç Dergisi de 12 Mart 1925'te kapatılmıştır (Mazıcı 1996: 140-142). Burada medyanın özellikle olağanüstü dönemlerde daha çok sorumlu davranması gerektiğini

vurgulamak gerekir. Ancak bu dönemde yayın organlarından bir bölümünün, basın özgürlüğü kastını aşarak; kışkırtıcı yayınlar yaptıkları, böylece iktidarların yaptırım ve baskılarına gerekçe oluşturdukları da görülmektedir.

Sıkıyönetimin sansür uygulamaları sürürken, hükümet de 3 Mayıs 1925 tarih ve 1846 sayılı kararname ile "Havali-i Şarkiye'de İdare-i Örfiye Mıntıkasında Tatbik Edilecek Sansür Talimatnamesi"ni kabul etmiştir. Talimatnamenin 15. Maddesi "Sıkıyönetim bölgesi içinde yayınlanan bütün gazete ve dergiler basımdan önce sansüre tabidir" hükmünü içermektedir. 16. Madde ile de "Sıkıyönetim bölgesine dışardan ithal olunacak bütün gazete ve dergilerin görüldükten sonra dağıtılacağı" karara bağlanmıştır. İstiklal Mahkemeleri 7 Mart 1927 tarihine kadar görev yapmaya devam ederken, Takrir-i Sükûn kanunu 2 yıl daha yürürlükte kalmıştır. Böylece bu dönemde muhalefet ve basının susturulmasında başarılı olunmuş, yurdun bütün bölgelerinde aykırı ses çıkmasının önüne geçilmiştir (Kabacalı 1994: 133).

Ömür boyu Çorum'a sürgün cezası verilen Hüseyin Cahit Yalçın ile birlikte yargılanan Muammer ve Nuri Beyler de ikişer yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Hüseyin Cahit Yalçın, Gazi Mustafa Kemal şapka devrimini başlatır başlatmaz, İstanbul'dan bir şapka getirterek giymiş, bir süre sonra da Hakkı Tarık Us'un kefil olmasıyla hapis yatmaktan kurtulmuştur. Zekeriya Sertel ve Cevat Şakir de aynı dönemde sürgün cezası almış, Sertel'e "idam edileceği" söylenmiştir. Çok sayıda gazeteci Elazığ İstiklal Mahkemesi'ne götürülerek yargılanmıştır. Duruşmanın son günlerinde gazeteciler, Cumhurbaşkanına bir telgraf çekerek affedilmelerini talep etmiş, Gazi de İstiklal Mahkemesi başkanına bir telgraf çekerek, aflatırını isteyen gazetecilerin bu davranışlarının dikkate alınmasının uygun olacağını bildirmiş; bu gelişme üzerine tüm gazeteciler beraat etmiştir. Buna karşın basında korku havası dağılmamıştır (Topuz 2014: 150-154).

1925-1927 arası tarihsel süreç basın özgürlüğünün ortadan kaldırıldığı, gazetecilerinde ağır cezalarla karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur. Demokrasinin inşa edilmeye çalışıldığı fakat demokrasiye rağmen -demokrasi için sansür getirildiği ve insan haklarının ihlal edildiği- bu dönemde, birçok basın mensubu mesleğini icra edemeyecek konuma getirilmiştir.

Ancak bu dönemde Mustafa Kemal, basına karşı son derece ılımlı bir tutum sergilemektedir. Hükümetin radikal kanadının gazetecilere ceza verilmesi isteğine karşı çıkmaktadır ve bu yolla basını kazanmayı istemektedir. Basının son derece olumsuz ve sert eleştirilerine rağmen, yeni devlet kurumlarının oluşturulduğu bu hassas dönemde basının fonksiyonlarından faydalanmak isteyen Mustafa Kemal, dönemin hükümetine rağmen, birçok olayda basından yana tavır almıştır. Ancak sonraki süreçte yaşanan siyasi gelişmeler bu olumlu havanın devam etmesini engellemiştir (Güz 2002: 7-8). Nitekim bazı basın yayın organlarının Milli Mücadele Döneminden başlayarak, ülkenin içinde bulunduğu

hassas durumu göz ardı ederek aleyhte yayın yaptıkları görülmektedir. İşgal kuvvetleri, Milli Mücadeleyi baltalamak için gazeteler çıkarmış veya el altından muhalif gazeteleri destekleyerek, basın özgürlüğü adı altında aleyhte faaliyetler yürütmüşlerdir (Ayhan 2005: 13).

1 Ocak 1931 – 9 Mart 1931

Cumhuriyet tarihinin ikinci sıkıyönetim kararı Kubilay olayı nedeniyle Menemen, Manisa ve Balıkesir’de, 1 Ocak 1931–9 Mart 1931 tarihleri arasında alınmış ve uygulanmıştır.

Bu olay nedeniyle alınan sıkıyönetim kararında basına yönelik kısıtlamalardan söz edilmemiştir ancak kararın alındığı Meclis oturumunda yapılan konuşmalar muhalif basın için olumsuz bir atmosferin başlangıcını teşkil etmiştir. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, olayların bir nedeni olarak da muhalefeti ve muhalif basını göstermiştir. Meclis oturumunda söz alan Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey konuşmasına devam ederken, diğer vekillerin müdahalesi, sözü bir anda muhalefete, muhalif basına ve Serbest Cumhuriyet Fırkası’na getirmiştir. Konuşmanın kalan kısmının tutanakları, Menemen olayın tahkikat ve yargılama sürecinin sadece bu kadarla sınırlı kalmayacağı, muhalif basına, İsmet Paşa Hükümeti’ne olan muhalefete ve “mürtecilere” doğru genişletileceğinin sinyallerini vermesi açısından önemlidir (Ertem 2012: 109). Bu havanın da etkisiyle iktidar hazırlıklara başlamış ve 68 maddeden oluşan Matbuat Kanunu’nu hazırlamıştır. Kanunun en can alıcı maddesini ise 50. Madde oluşturmaktadır. 1929 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu’nu yürürlükten kaldırarak “gazete kapatma yetkisini” sonlandıran hükümet, bu durumu fırsat bilmiş ve 25 Temmuz 1931’de kabul edilip 8 Ağustos 1931’de Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Basın Kanunu’nun 50. Maddesi ile bu yetkiyi yeniden eline almıştır: “Memleketin umumî siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti karar ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes’ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz” (Resmi Gazete 8 Ağustos 1031: 1867).

Cumhuriyet döneminin basın ile ilgili ilk kapsamlı yasal düzenlemesi olma özelliği taşıyan Matbuat Kanunu, 1946 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Türk toplumuna yeni bir kimlik kazandırma, laiklik ve cumhuriyet başta olmak üzere yeni değerleri benimsetme doğrultusunda basına da önemli görevlerin yüklendiği bu dönem, otoriter kuram uygulamaları olarak tarihe geçmiştir. Belirtilen nedenlerden dolayı gazetecilerin hükümetin belirlediği ulusal çıkarlara hizmet etmesi beklenmiştir (Işık 2007: 146). 1931-1938 yıllarında ülkede oldukça sınırlı bir basın özgürlüğü bulunmaktadır. Hükümet, basını güdümlü bir özgürlüğe yöneltmiştir (Topuz 2014: 159).

20 Ekim 1940 – 23 Aralık 1947

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 20 Ekim 1940 tarihinde Sıkıyönetim ilan edilmiştir. Meclis'te devamlı olarak süresi uzatılan sıkıyönetim uygulaması 23 Aralık 1947 tarihine kadar devam ettirilmiştir. Bu yıllarda gazeteler için en önemli sorunlardan biri ekonomi olmuştur. Savaş ve ekonomik krizler nedeniyle baş gösteren kâğıt sıkıntısı gazetelerin yayın hayatını tehdit etmiştir. Hükümet tarafından 2 Aralık 1940 yılında çıkarılan bir kararname ile Resmi gazete ve Kızılay gazetesi dışındaki bütün gazetelerin sayfa sayısı düşürülmüştür (Resmi Gazete 7 Aralık 1940: 4680). İkinci dünya savaşı yıllarında ülkenin başlıca gazeteleri, Cumhuriyet, Akşam, Tan, Vatan, Tasvir, Son Posta, Tanin, Sabah, Vakit ve Ulus'tur (Topuz 2014: 170).

Basın Kanunu'na dayanarak gazete ve dergi kapatma yetkisini ölçsüz bir biçimde kullanan sıkıyönetim idaresi bu tarihler arasında basın üzerinde katı bir denetim mekanizması kurmuş ve gazetecilere yönlendirmede bulunmuştur. İstanbul'un basının merkezi olduğu ve yine sıkıyönetim kapsamı içinde bulunan Ankara'nın da basın için ikinci büyük kent olduğu düşünüldüğünde, sıkıyönetimin basın üzerinde bilinçli bir denetim mekanizması oluşturduğu anlaşılacaktır. Başbakanlık, ilk etapta Başvekâlet Matbuat Bürosu, ardından da Başvekâlet Basın-Yayın Umum Müdürlüğü aracılığı ile gazetelerde hangi haberlerin ne biçimde yer alacağını ve hangilerinin yer almayacağını belirlemiştir. Nadir Nadi, uygulanan sansür politikaları nedeniyle hükümetin ne olursa olsun hiçbir şekilde eleştirilemediğini ifade etmiştir. Bu yıllarda basın sektörünün önde gelen gazete sahiplerinin ve yazarlarının büyük çoğunluğunun CHP milletvekili ya da parti üyesi olması dikkat çekicidir. 1939 tarihli CHP Nizamnamesinin 160. Maddesi, parti üyesi gazetecilere, parti çıkarlarına ve siyasetine uygun, hükümetin politikalarını halka benimsettirici yayın yapmak ve bu çizgide olmayan yazı ve haberleri yasaklamak yükümlülüğünü getirmiştir (Yetkin 2010: 5-6).

Gazete sahipleri ve yazarların resmi olarak CHP yanlısı olması bile denetim ve yaptırımların önüne geçememiştir. 1939-1945 yılları arasında gazeteler için kimi zaman hükümet kimi zaman da sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatma kararları çıkarılmıştır. Cumhuriyet gazetesi toplam 5 ay 9 gün olmak üzere 5 kez kapatılmıştır. Tan gazetesi toplamda 2 ay 13 gün olmak üzere 7 kez kapatılırken, 12 Ağustos 1944'ten sonra ise süresiz kapatılmıştır. Vatan gazetesi hakkında toplam 7,5 ay ve 9 gün olmak üzere 9 kez, 30 Eylül 1944'ten sonra ise süresiz kapanma kararı verilmiştir. Tasvir-i Efkâr toplam 3 ay süre ile 8 kez, 30 Eylül 1944'ten itibaren ise süresiz kapanmıştır. Vakit, toplam 12 gün olmak üzere 2 kez kapanma cezası almıştır. Yeni Sabah, toplam 6 gün olmak üzere 3 kez, Akbaba, toplam 47 gün olmak üzere 4 kez kapanmıştır. Son Posta, toplam 11 gün olmak üzere 4 kez kapanmıştır. Haber, toplam 10 gün olmak üzere 2 kez

kapanmıştır. 12 Mart 1941 tarihinde ise 10 gazete birden kapatılarak, Türk basın tarihinin en ağır toplu yaptırımlarından biri uygulanmıştır (Kabacalı 1990: 143).

Arabacı, tek parti devrini “basına baskı dönemi” olarak adlandırmaktadır. Çünkü bu dönemde basın organlarına karşı akıl almaz ve mantıkla bağdaşmaz bir sistem uygulanmaktadır. Gazetecilere gece yarısı güvenlik kuvvetleri marifetiyle Basın Yayın Genel Müdürlüğü’nün kararları tebliğ edilmektedir. Bir demecin nasıl ve kaç sütun olarak verileceği bile hükümet tarafından belirlenmektedir. Hükümetin izni olmadan bu dönemde gazete ve dergi çıkarmak mümkün olamamaktadır (Arabacı 2008: 86). İstanbul başta olmak üzere Anadolu’daki diğer basın kuruluşları, bu dönemdeki baskı ve yaptırımların yanında ekonomik olarak da zor günler geçirmiştir. Gazete, dergi kapatmalar, habersiz bir biçimde kâğıt kullanım miktarlarının kısıtlanmasını içeren kararnameler, Anayasanın tanıdığı basın özgürlüğünü kısıtlayan siyasi kararlar olarak devreye girmiştir. Bu yıllarda gazete ve dergi yayınına konan engeller ve ülkenin tek kamu kâğıt üretim tesisi SEKA’nın yeterince üretim yapamaması nedeniyle yeni gazete ve dergi yayınında duraklama olmuştur (Topuz 2003: 165-170; Arabacı 2018).

Savaş döneminde gazetelerin gündemini ağırlıklı olarak ekonomi işgal etmiş, bu tip haberler hiçbir yorum yapılmadan sunulsa bile, içinde bulunulan ekonomik durumu yeterince yansıtmıştır. 1944 yılı boyunca özellikle Tan ve Vatan gazetelerinde yolsuzluk, suiistimal, rüşvet haberleri giderek artan bir boyutta yer almıştır. Ancak ülkedeki ekonomik durumla ilgili haberlerin halkın üzerinde oluşturabileceği etkiye Sıkıyönetim Komutanlığı da hükümet de duyarlı davranmış: gazetelerde yer alan bu konudaki yazılar önemsiz olsalar bile gazetelerin kapatılması kararına yol açabilmiştir (Gürkan 1998: 56).

Topuz (2014: 169), bu dönemin genel havasını şöyle aktarmıştır: “*Hükümet artık savaş bitene kadar bu sınırsız yetkileri kullanacaktır. Basın özgürlüğünün hiç lafı olmaz bu dönemde. Bakanlar Kurulu gerekli gördüğü anda, dilediği gazeteyi, dilediği sürece kapatacaktır. Bu kararlar kesindir, ne Meclis karışır bunlara, ne de Danıştay. Kararı Basın Genel Müdürlüğü telefonla bildirir gazetelere, o kadar. Gazete kapatılmıştır. Ondan sonra başbakana mektuplar yazılır. Devlet başkanının olgunluk gösterip gazeteleri affetmesi istenir. Günün birinde aklar çıkar. Gazetenin patronuna (gazeteni artık çıkarabilirsin) denir ve gazete yeniden çıkmaya başlar.*”

Görüleceği üzere, otoriter iktidarlar döneminde basın, özgür hareket etmemiş; devamlı olarak siyasal iktidarların gözetimi ve kontrolü altında olmuştur. 1946 yılına kadar tek partili sistem içerisinde, özellikle Takrir-i Sükûn kanunuyla, tek parti sistemi ve onun sansürcü anlayışı egemen olmuş, medya da çoğunlukla zorunlu olarak bazen de kendi çıkarları sebebiyle iktidarın yanında gözükmüştür (Ceylan 2012: 49). Türk toplumunu biçimlendiren, yönlendiren Tek Parti

yönetimi, basın dünyasını da elindeki tüm araçlarla şekillendirme yoluna gitmiştir (Alemdar 1999: 16).

7 Eylül 1955 – 7 Haziran 1956

Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs meselesinden dolayı yaşanan gerginliğin üst seviyeye çıktığı bir dönemde, İstanbul Ekspres gazetesi, 6 Eylül 1955'te "Selanik'te Atatürk'ün evine saldırı olduğuna" dair bir haber yayınlamıştır. Bu haber üzerine, Taksim Meydanı'nda toplanan bir grup vatandaş galeyana gelmiş ve çevreye zarar vermeye başlamıştır. Bir süre sonra kontrolden çıkan ve yağmaya başlayan kişiler, Beyoğlu, Galata, Harbiye ve Şişli'de Rumlara ait ev ve işyerlerine yönelik saldırıya geçmiştir. Polis tarafından yapılan müdahalenin yetersiz kalması üzerine askeri birliklerden yardım istenmiş ve bir süre sonra da sıkıyönetim ilan edilmiştir. 7 Haziran 1956'ya kadar süren sıkıyönetimde; Sıkıyönetim komutanları, basına yönelik olağanüstü yasaklar getirmiş ve uymayanlara karşı müeyyideleri anında uygulamıştır (Kösedağ 2016: 121).

Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Vilayet binasında bir basın toplantısı düzenleyerek, olayların tek nedeni olarak doğrudan basını işaret etmiştir. Açıklamalara göre, gazeteler halkı kışkırtmış ve olaylar bu yüzden meydana gelmiştir. 10 Eylül günü ise Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nurettin Aknoz, Harbiye'de bir basın toplantısı düzenleyerek, koydukları yasakları açıklamıştır. Buna göre halkı heyecanlandırmak, hükümeti eleştirmek ve sıkıyönetim uygulamaları ile ilgili her türlü yayın yapmak yasaklanmıştır (Topuz 2014: 198-199).

Bu kararların yanı sıra sıkıyönetim komutanları tarafından günlük olarak gazetelere telefonla yeni yeni yasaklar bildirilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığınca, bu yasaklara uymadıkları gerekçesiyle Ulus ve Medeniyet gazeteleri süresiz, Hürriyet, Tercüman, Hergün, Medeniyet ve Dünya gazeteleri ise 15 gün süreyle kapatılmıştır. Dönemin gazeteleri, alınan sert tedbirler ve uygulanan ağır cezalar nedeniyle, basına yönelik yayın yasaklarını ve sansür girişimlerini gündeme getirmeyerek tepkisiz kalmayı tercih etmişlerdir. Ancak, yayın yasaklarına rağmen yurt genelindeki olaylarla ilgili haberleri vermeye özen gösterdikleri, daha çok Sıkıyönetim komutanlığı tarafından bildirilen resmî tebliğleri yayınladıkları görülmektedir (Kösedağ 2016: 121).

Dokuz ay süren sıkıyönetimin kalktığı gün Demokrat Parti hükümeti, basınla ilgili 2 yeni kanun tasarisını Meclis gündemine getirmiş ve kısa sürede kabul ederek yasalaştırmıştır. Böylece basın üzerindeki kontrolünü antidemokratik yasalar marifetiyle sürdürmüştür. Bu dönemde devlet kademesinin basına olan yaklaşımı adeta düşmanlık boyutundadır. Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve milletvekillerinin, konuşmalarında ülkenin içinde bulunduğu durumdan basını sıklıkla sorumlu tuttıkları görülmektedir. DP hükümetinin basına yönelik

baskıcı tutumunu sertleştirdiği bu dönemde mevcut yasal düzenlemeler bir yana; özellikle sıkıyönetim komutanlığı tarafından alınan kararlar daha çok uygulama alanı bulmuştur.

28 Nisan 1960 – 1 Aralık 1961

DP hükümeti, bazı öğrenci olaylarını gerekçe göstererek 28 Nisan 1960 tarihinde yeniden İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan etmiştir. Olayları başlatan süreç ise hükümetin Meclis’te muhalefet ve basın faaliyetlerini izlemek için komisyon kurmasından kaynaklanmıştır. Bu dönemde hükümet tarafından, 18 Nisan 1960’da 2247 sayılı “CHP ve Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tahkike Memur Meclis Tahkikat Encümeninin Kurulması Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Aynı gün tahkikatların sağlıklı yürütülmesi için komisyonun karar, tedbir ve faaliyetlerine ilişkin, haber, havadis, beyan, tebliğ, mütalaa, vesika, resim ve yazıların ve TBMM müzakerelerinin yayımlanması yasaklanmıştır. 27 Nisan 1960 tarihinde ise 7468 sayılı Yasa ile “Meclis Tahkikat Encümeninin Vazife ve Salahiyetleri Hakkındaki Kanun” kabul edilerek; kanuna, basınla ilgili yeni maddeler eklenmiştir. Bu düzenlemeye dayanılarak, basını izlemesi için “Tahkikat Komisyonu” kurulmuştur. Bu maddeler ile yayın yasaklarına uymayan gazete ve dergilerin dağıtımının engellenebileceği ve kapatılabileceği hükmüne yer verilmiştir (Arıkan 1999: 53). Zaman içerisinde üniversitelerde artan gerginlik ve öğrenci olayları gerekçe gösterilerek Ankara ve İstanbul’da sıkıyönetim kararı alınmıştır. Gazetelerin de bu olaylarla ilgili iktidarı suçlaması sonucu sıkıyönetim kararıyla gazeteler; kimi zaman toplatılmış kimi zaman kapatılmış, birçok gazeteci de bu süreçte yargılanmıştır (Kösedağ 2016: 61).

Komisyon yaklaşık bir ay kadar süren çalışmalarının basın ayağında daha çok muhalefetin sesi konumundaki Yeni Ulus gazetesi üzerine yoğunlaşmıştır. Gazetenin genel yayın müdürü Nihat Subaşı ve bazı yazarlar komisyon üyeleri tarafından sorguya çekilmiştir. Muhalif kimliği ön plana çıkmış olan Akis’in yazarı olan Kurtul Altuğ, Bedii Faik de ifade veren isimler arasında bulunmaktadır. Soruşturmanın ardından Kurtul Altuğ tutuklanmış ve aynı gece Akis, komisyonunun isteği üzerine polis tarafından basılmıştır. Aynı akıbeta Forum da uğramış, derginin aranması esnasında suç unsuru elde edilememesine karşın derginin sahibi Metin And komisyona ifade vermiştir (Kaya 2010: 107).

Sıkıyönetim komutanlıkları Ankara ve İstanbul’da pek çok yayın yasağı ve gazete kapatma kararının altına imza atmışlardır. Bu yasaklar çoğu kez de ileri boyutlara ulaşmıştır. 4 Mayıs 1960 tarihli Yeni Sabah gazetesinin birinci sayfasında, Güney Kore’de profesörlerin düzenlediği bir gösteri ile ilgili çıkan bir fotoğraf, gazetenin 10 gün kapatılmasına gerekçe olarak gösterilmiştir (Topuz 2014: 209).

Hükümet basına ekonomik sansür de uygulamıştır. Gazetecilerden Beyhan Cenkçi, Cemil Sait Barlas, Erdoğan Tamer, Cenap Çetinel cezaya çarptırılmış; Ulus, Yeni Gün, Vatan ve Dünya gazetelerinin resmi ilanları tamamen kesilmiş, Ulus matbaası polis tarafından basılmıştır. Hükümeti protesto eden öğrencilerin yaptığı gösterilerde çıkan olayların haberleştirilmesi yasaklanmış, bu yasağa uymayan gazeteler cezalandırılmıştır. Basının öğrenci olaylarına destek vermesi ve bu olayları okuyucularına yansıtması sonucunda gazetelerin bütün sayılarına el konmuş, ardından da Cumhuriyet 10 gün, Yeni Sabah, 10 gün, Milliyet 15 gün, Zafer 27 gün kapalı tutulmuştur (Kaya 2010: 108).

Hükümet Tahkikat Komisyonu'nun çalışmalarına son verdiğini açıklamış, ancak 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbe sonucu ülkenin kontrolü orduya geçmiştir. Darbeciler sıkıyönetim ile birlikte sokağa çıkma yasağı ilan etmiş, "ikinci bir tebliğe kadar her türlü siyasi parti neşriyat ve faaliyetleri, gösteri yürüyüşleri ve her türlü toplantılar men edilmiştir."

1960 darbesi ile birlikte basında "rahatlama ve sevinç" havasının oluştuğu görülmektedir. Yönetimi oluşturan Milli Birlik Komitesi'nin 14 numaralı tebliği ile kapatılan bütün gazetelerin kapatılma kararları iptal edilerek, yeniden yayına başlamalarına müsaade edilirken, gazetelerin hangi yayınları yapıp yapmayacağı ile ilgili de 21 numaralı tebliğ yayımlanmıştır. Cemal Gürsel imzalı tebliğde, bazı gazetecilerin hangi haberleri yapıp yapmayacakları konusunda tereddüt yaşadıkları belirtilerek, bu nedenle "basın toplantısında söylenen hususlar ile Ankara, İstanbul ve İzmir radyolarının yayınları dışındaki haberlerin verilmesinin yasaklandığı" ifade edilmiştir. Aynı gün yayımlanan bir başka tebliğ ile de hapiste tutulan bütün gazetecilerin serbest bırakılacağı ve açılan bütün davaların düşürüldüğü açıklanmıştır (Resmi Gazete 30 Mayıs 1960: 10515).

Basın alanında birçok hukuksal düzenlemelerin yapıldığı bu dönem, gazeteciler arasında, II. Meşrutiyet'te ve tek parti döneminin sonlarını andıran bir özgürlük havası estirdi. Bu atmosferin oluşmasının en önemli sebeplerinden biri ise 28 Mayıs'ta MBK'nin 22 Numaralı Tebliği ile basın suçlarından dolayı takibi yapılan davaların düşürülmesi ve verilen cezaların affedilmesidir. Bu dönemde, 6 Ekim 1960 tarihli ve 94 sayılı Kanun'la, Demokrat Parti döneminde getirilen 6334, 6732 sayılı kanunlar iptal edildi (Odyakmaz 2003: 132). Bu tarihten fazla bir zaman geçmeden ikinci düzenleme 29 Kasım 1960 tarihinde gerçekleştirildi. 5 Aralık 1960 tarihli Resmî gazetede yayımlanan 10 maddelik bu değişiklikle birlikte; 5680 sayılı Basın Kanunu, yeniden özgürlükçü bir metin haline getirildi. DP'nin son dönemlerinde kanuna eklediği antidemokratik maddeler düzenlemeden çıkarıldı, muallâk ifadeler metinden atıldı ve basın özgürlüğüne vurgu yapan maddeler konularak, kanun büyük ölçüde ilk haline geri döndürüldü (Topuz 2003: 228).

Aynı tarihte, Türk Ceza Kanunu'nun 481. Maddesi'nde de değişikliğe gidilmiş, gazetecilere ispat hakkı yeniden iade edilmiştir. Bu değişikliğe göre, ispat hakkı tanınan durumlarda eğer isnat ispat olunur veya bundan dolayı isnatta bulunan şahıs mahkûm edilirse, sanık hakkındaki davanın ve cezanın düşeceği; isnat ispat edilmediği takdirde ise, Türk Ceza Kanununun ilgili maddelerindeki cezaların yarı oranında yükseltilerek uygulanacağı hükme bağlanmıştır (Salihpaşaoğlu 2007: 161).

Peş peşe atılan bu hukuksal adımlar nedeniyle basına özgürce görevini yapma imkânı doğduğu kanısı oluşmuştur. Ancak bir süre sonra DP üyelerine karşı yapılan yayınların kabul edilemez boyutlara ulaşması, hükümeti yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Görünürde sansür ihtilalin amaçlarına ters düşeceği için, basında özdenetimi sağlayacak bir sistemin üzerinde çalışılmıştır. Bu nedenle "Basın Şeref Divanı" oluşturulmuş ve 24 Temmuz 1960 günü Basın Ahlak Yasası imzalanmıştır (Odyakmaz 2003: 133). Basın Ahlak Yasası, basın mesleği için bir takım etik standartlar getirirken, diğer yandan da gazetecilere bazı ödev ve sorumluluklar da yüklemiştir.

Milli Birlik Komitesi, resmi ilanlardan ileri gelen sorunları ortadan kaldırmak için 2 Ocak 1961 tarihinde 195 sayılı Kanun'la Basın İlan Kurumunu kurmuştur (Resmî Gazete 9 Ocak 1961: 10702). Bu yıllarda yapılan basın ile ilgili hukuksal düzenlemelerden bir diğeri de Demokrat Parti döneminde getirilen 5953 sayılı Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkındaki Kanun'un değiştirilmesidir. Yerine ise "Fikir İşçileri Kanunu" olarak adlandırılan 212 sayılı Kanun 4 Ocak'ta kabul edilmiş ve 10 Ocak 1961 günü yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 10 Ocak 1961: 10703). Çalışanları memnun eden bu yasanın yürürlük tarihi olan 10 Ocak "Çalışan Gazeteciler Bayramı" olarak ilan edilmiştir.

Fikir İşçileri Kanunu ve Basın İlan Kurumu'nun uygulamaları, gazete sahiplerinin tepkisini çekmiştir. 9 gazete patronu, 10 Ocak 1961 tarihinde yayımladıkları ortak bildiri ile üç gün gazete çıkarmayacaklarını ilan etmişlerdir. Bu olay Türk basın tarihine "9 patron olayı" olarak geçmiş, bu eyleme karşı gazete çalışanları ise "Basın" adı altında bir gazete çıkarmışlardır (Topuz 2014: 231). Gazeteler bu yasanın çıkarılmasına açıkça karşı çıkmışlar, buna rağmen Milli Birlik Komitesi'ni incitmemeye dikkat edecek bir üslup kullanmışlardır. Yazarlar, komite üyelerinin bürokratlar tarafından yanıltıldığını dile getirmişlerdir (Kösedağ 2016: 160-162).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, basın ile ilgili yasal düzenlemelerin yanında yeni Anayasa metninde de basın özgürlüğünü ayrıntılı bir biçimde ele alan maddeler yer almıştır. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, basına çeşitli özgürlükler vererek, aynı zamanda basın özgürlüğünün kapsam ve

sınırlarını geniş bir biçimde çizmiştir. Anayasa, 9 Temmuz'da halkoyuna sunulurken kabul edilmiş, Resmî gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete 20 Temmuz: 10859).

Görüldüğü gibi bu dönemde, art arda çıkarılan kanunlar marifetiyle basına kâğıt üzerinde önemli özgürlükler sağlanmıştır. Ancak uygulamada aynı durumdan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü gazetecilerinin askeri yönetime karşı herhangi bir eleştiri veya muhalefet yapması; dönemin önde gelen gazetecilerinden Mehmet Barlas'ın ifadesiyle çekinmelerinden dolayı zaten mümkün olmamıştır. Basın bu dönemde mevcut yönetimi eleştirmek yerine, abartılı bir övgü yarışına girmiştir (Neziroğlu 2003: 79). Buna rağmen, 18 Mayıs 1961'de Tanin yazarlarından Aziz Nesin ve İhsan Ada, polis tarafından gazete bürosunda tutuklanıp götürülmüşlerdir. Gazetenin sahibi Kasım Gülek, ertesi gün yazdığı yazıda Aziz Nesin'e sahip çıkmamıştır. Öncü gazetesi de bu dönemde kapatılmıştır (Topuz 2014: 237). Nitekim sıkıyönetim 1 Aralık 1961 tarihinde kalkmış ancak iktidar birkaç ay sonra Tedbirler Kanunu'nu çıkararak, basın üzerindeki denetimini sürdürmüştür.

21 Mayıs 1963 – 20 Temmuz 1964

Daha önce darbe girişiminde bulunan ve emekliye sevk edilen Albay Talat Aydemir'in ikinci kez darbe girişiminde bulunması nedeniyle Milli Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu tarafından 1 ay süreyle İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Uygulama daha sonra uzatılarak 20 Temmuz 1964 tarihine kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde basının biraz daha rahat olduğu görülüyor. Gazetelere yönelik kapatma kararına rastlanmadığı gibi gazetecilere yönelik cezalar da kaydedilmemiştir. Topuz'a göre (2014: 236); Talat Aydemir'in idam edilmesinden sonra Tedbirler Kanunu, kendinden beklenen sonuçların hiçbirini sağlayamamış ve bu kanunun varlığına rağmen, hem 27 Mayıs 1960 Devrimi çok sert eleştirilere uğramış, hem de yasaklara karşın basında DP iktidarını öven ve savunan çok ateşli yazılar çıkmıştır.

16 Haziran 1970 – 16 Eylül 1970

15 Haziran 1970 İstanbul'da düzenlenen işçi yürüyüşünde olaylar çıkması ve can kaybı yaşanması üzerine İstanbul, Kocaeli merkez ve Gebze'de sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim kısa sürdüğünden, dönemin basın organları üzerinde önemli etkileri görülmemiştir (Topuz 2014: 240, 250).

26 Nisan 1971 – 26 Eylül 1973

12 Mart 1971 tarihinde Türkiye'de ikinci kez askerlerin siyasete müdahalede bulunması sonucunda otoriter yönetime geçildi. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının birlikte hükümete karşı imzaladıkları "muhtıra" radyodan okundu. 26 Nisan 1971'de İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir,

Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde sıkıyönetim ilan edilerek, basına da bir dizi sınırlamalar getirildi.

Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra yayınlanan sıkıyönetim kanunuyla, sıkıyönetim komutanlarına, hiçbir gerekçe olmaksızın evleri, kişilerin üstünü, belgeleri arama, partileri, dernekleri kapatma, mektup ve haberleşmeyi sansür etme, basını ve her türlü yayını denetleme, basımevlerini kapama hakkı ve yetkisi verildi. 1961 Anayasasında "basının özgür olduğu ve sansür edilemeyeceği, basın hakkına karşı ön izin ve mali tazminat zorunluluğunun konulamayacağı, gazete ve dergi kapatma toplatma, yayın yasağı koyma gibi işlemlerin ancak anayasanın temel ilkeleri çerçevesinde çıkarılan yasalarla düzenleneceği" hükmüne yer verilmişti. Ancak bu süreçte basın için yeni bir sansür dönemi başlamış; 13 Mayıs 1971 tarihinde kabul edilip, 15 Mayıs'ta Resmî gazetede yayımlanan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile yasakların kapsamı olabildiğince geniş tutulmuştur. Bu kanuna göre, Sıkıyönetim komutanı gerek gördüğü her türlü tedbiri almaya muktedirdir. Bu tedbirler, kanunda şu şekilde yer almıştır:

"b) Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak;

c) Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf ve sair mersuleleri kontrol etmek; gazete, dergi, kitap ve diğer yayımların basım ve yayımını kayıtlamak ve bunlar üzerine sansür koymak veya Sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak; Sıkıyönetim Komutanlığı'nca basılması veya neşri yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş gibi bilcümle matbu evrakı basan matbaaları kapatmak." (Resmî Gazete, 15 Mayıs 1971, S. 18837). 1961 Anayasası'nda basın özgürlüğünü sağlamaya dönük çıkarılan diğer maddeler ise 20 Eylül 1971 tarihinde kabul edilen 1488 sayılı Kanun'la ortadan kaldırılmıştır. Gazete ve dergilerin kapatılmasını düzenleyen fıkra ise şu şekilde ele alınmıştır: "Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlâka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan millî, demokratik, lâik ve sosyal Cumhuriyet ilkelerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir." (Resmî Gazete 22 Eylül 1971: 13964).

12 Mart 1971 Muhtırası ile birlikte basın için ayakta kalma şansı daha da zorlaşmış, keyfi tutumlar sebebiyle birçok gazete ve dergi hakkında soruşturma yürütülmüştür. Bu dönemde sıkıyönetim, 39 kez süreli ya da süresiz gazete kapatma cezası uygulamıştır. Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri 10 gün süreyle kapatılmıştır. Ardından da Ant dergisi ile Bugün ve Yeni Sabah gazetelerinin

süresiz olarak kapatıldığı ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde çok sayıda gazeteci ve yazar sürgüne gönderilmiş ya da hapis cezasına çarptırılmıştır (Odyakmaz 2003: 136).

Türkiye Gazeteciler Sendikası, 1972 yılında Sıkıyönetim tarafından gözaltına alınan gazetecilere ilişkin bir rapor yayınlamıştır. Buna göre, Altan Öymen, Oktay Kurtböke, Hilmi Karabel, Uluç Gürkan, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Turhan Selçuk, Yaşar Kemal, Erol Türegün Özer Esmer, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk, Çetin Altan gözaltına alındılar. Bu dönem sürgüne gönderilen ya da hapis cezasına çarptırılan bazı gazeteciler şunlardır: Çetin Altan (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Doğan Koloğlu (7,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Osman Arolat (25 yıl hapis 9 yıl sürgün), Can Yücel (15,5 yıl hapis, 9 yıl sürgün), Mehmet Emin Bozarslan (13,5 yıl hapis, 4,5 yıl sürgün), Ahmet Hamdi Dinler (8,5 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün), Mümtaz Soysal (6 yıl hapis, 2 yıl 2 ay sürgün) (Topuz, 2014: 252). Ayrıca Turhan Dilligil, Doğan Koloğlu, Alpay Kabacalı, Sabri Yıldız daha önce açılmış davalar nedeniyle mahkûm edilip cezaevine gönderilirken, Çetin Altan, milletvekili olmasına karşın yaptığı bir konuşma nedeniyle mahkûm edilmiştir. Ant dergisi yazı işleri müdürü Osman S. Arolat ise bu dönemde 141 yıl hapis cezası istemi ile yargılanmıştır (Kabacalı 1990: 158, 199).

14 Ekim 1973 yılında yapılan genel seçimlerle birlikte “12 Mart Dönemi” sona ermiş ancak basın üzerindeki etkileri uzun süre devam etmiştir. Türk basınının, özellikle ekonomik bakımdan bu dönemin etkilerini üzerinden atması ve toparlanması bir hayli zaman almıştır.

20 Temmuz 1974 – 2 Eylül 1975

Kıbrıs Harekâtı üzerine; İstanbul, Ankara, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Antalya, Muğla, Adana, İçel ve Hatay illerinde; 20 Temmuz 1974 - 2 Eylül 1975 tarihleri arasında sıkıyönetim ilan edilmiş, ancak siyasal ortamın normale dönmesi nedeniyle gazeteciler büyük sorunlarla karşılaşmamıştır. Önce genel affın çıkması ardından da Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla gazeteciler özgürlüğe kavuşmuşlardır. Gazetecilerin bu yıllarda hükümetlerle başları derde girmemiştir. Hükümetin başında bulunan liderler de basını kendilerine düşman etmemeye özen göstermişlerdir (Topuz 2014: 253).

27 Mart 1975

27 Mart'ta Irak iç savaşı sebebiyle; Diyarbakır, Hakkari, Mardin ve Siirt illerinde Sıkıyönetim ilan edildi, ancak bu karar TBMM tarafından onaylanmadı. Türkiye'de ilk kez, Meclis'e getirilen bir Sıkıyönetim teklifinin geri çevrilmiş olması, o dönemin koşullarına göre önemli bir demokratik adım olarak kayıtlara geçmiştir (Milliyet Gazetesi 20-30 Mart 1975).

26 Aralık 1978 – 12 Eylül 1980

12 Eylül öncesinde ülke genelinde sokak olayları tırmanışa geçmiş, art arda yaşanan terör saldırıları ile ülke adeta kaosa sürüklenmiştir. Şiddet olaylarının önlenememesi üzerine; Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas, Urfa, Adıyaman, Hakkari, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Tunceli, İzmir, Hatay, Ağrı illerinde, 26 Aralık 1978 - 12 Eylül 1980 tarihleri arasında sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu dönemlerde basına hükümetler tarafından doğrudan sansür uygulanmasa da, gazeteci yazar ve bilim adamlarına yönelik gerçekleştirilen ve faili meçhul kalan suikastlar, Türk basın tarihine kara bir leke olarak geçmiştir. Türk basınının simge kalemlerinden Abdi İpekçi, 1 Şubat 1979 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Ortadoğu gazetesi başyazarı İsmail Gerçeköz ve Trabzon'da gazeteci Muzaffer Feyzioğlu silahlı saldırı sonucu yaşamını yitirmiştir. Gazetecilik de yapan eski Başbakanlardan Nihat Erim, suikasta kurban gitmiş, Politika gazetesi Genel Yayın Müdürü Aydın tutuklanmıştır. 12 Eylül öncesinde oluşan bu kaotik atmosfer, Ordu'nun yapacağı bir darbenin gerekçelerini oluşturmuştur (Topuz 2014: 254).

12 Eylül 1980 – 19 Temmuz 1987

12 Eylül 1980 yılında, askeri bir darbe sonucu hükümet devrilmiş ve askerler yönetime el koymuştur. Darbecilerin ilk icraatlarından biri, sıkıyönetimi tüm yurda yaymak olmuş ve bu uygulama Türkiye'deki en uzun süreli ve en geniş kapsamlı sıkıyönetim olarak tarihe geçmiştir. Parlatmentonun yetkileri; Genelkurmay Başkanı, Kara Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ne geçmiş ve sıkıyönetim kanununda köklü değişikliklere gidilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi'nin öncelikli amaçlarından bir tanesi ise basını kontrol altına almak olmuştur. Yayın yasakları ve kapatmalara hukuki bir görünüm verilmesi amacıyla 19 Eylül 1980'de Sıkıyönetim Kanunu'nun 3. Maddesi değiştirilmiş, 21 Eylül'de yürürlüğe giren düzenleme ile Sıkıyönetim Komutanlığı'na haberleşmeye sansür koyma yetkisi tanınmıştır. Bu maddenin b fıkrasında "Türkiye Radyo - Televizyon Kurumunun yayımları dâhil olmak üzere telefon, telsiz, radyo, televizyon gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak, kayıtlamak veya durdurmak ve hizmetin gerektirdiği ahvalde bunlardan öncelikle faydalanmak." hükmüne yer verilmiştir (Resmî Gazete 21 Eylül 1980: 17112). Ayrıca uzun yıllar hem gazeteciler hem de toplumun diğer kesimleri için büyük baskı unsuru haline gelecek olan Türk Ceza Kanunu'nun 311 ve 312. Maddesi de bu dönemde yeniden tasarlanarak yürürlüğe sokulmuştur. 10 Ocak'ta devreye giren bu değişiklikte birlikte, 311. Madde ile suç işlemenin basın ve yayım araçları vasıtasıyla alenen tahrik edilmesi halinde uygulanacak cezaların iki katına çıkarılacağı hükme bağlanmıştır. Kanunun 312. Maddesi ise "Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse bir yıldan üç yıla kadar

hapis ve üç bin liradan on iki bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır. Bu tahrik umumun emniyeti için tehlikeli olabilecek bir şekilde yapıldığı takdirde faile verilecek ceza üçte birden yarıya kadar artırılır.” şeklinde değiştirilmiştir (Resmî Gazete 10 Ocak 1981: 17216).

Darbecilerin basın yayın faaliyetlerine dönük sınırlamaları, farklı zaman dilimlerinde alınan konsey kararları ile daha da ileri boyutlara taşınmıştır. 2 Haziran 1981 yılında çıkarılan 52 numaralı karar ile sıkıyönetimin tüm kararları koruma kalkanına alınmıştır. Kararla birlikte, ‘12 Eylül Harekâtının amaçlarına bir an önce ulaşmasını sağlamak maksadıyla her kademedede, her türlü siyasi parti faaliyetleri ile birlikte, Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması’ yasaklanmıştır. Bu kararın 4. Maddesi ile de “Kamu davası açılıncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak” tamamen yasaklanmıştır. Getirilen yasalara riayet etmeyenler hakkında, eylemleri başka bir suç oluşturursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 16. Maddesi uyarınca yasal işlem yapılacağı hükmü getirilmiştir (Resmî Gazete 5 Haziran 1981: 17361).

1982 yılında yasakları birkaç adım daha öne götüren Konsey, gazete ve dergi çıkarmayı yeniden resmi izne bağladı. 28 Aralık 1982’de Sıkıyönetim Kanunu’nda yeniden köklü değişiklikler yapıldı ve basın üzerinde tam bir denetim sağlandı: “c) Söz, yazı, resim, film ve sesle yapılan her türlü yayım, haberleşme, mektup, telgraf ve sair mersuleleri kontrol etmek; gazete, dergi kitap ve diğer yayınların basımını, yayımını, dağıtımını, birden fazla sayıda bulundurulmasını veya taşınmasını veya sıkıyönetim bölgesine sokulmasını yasaklamak veya sansür koymak; sıkıyönetim komutanlığınca basımı, yayımı ve dağıtılması yasaklanan kitap, dergi, gazete, broşür, afiş, bildiri, pankart, plak, bant gibi bilcümle evrakı, yayım ve haberleşme araçlarını toplatmak; bunları basan matbaaları, plak ve bant yapım yerlerini kapatmak, müsaderesine karar verilmemekle birlikte, sıkıyönetim komutanlıklarınca sahiplerine iadesinde sakınca görülenlerin imhası için gerekli önlemleri almak; yayına yeni girecek gazete ve dergilerin çıkarılmasını izne bağlamak. Özel maksatla kamunun telâş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalağalı havadis ve haber yayanlar 6 aydan 2 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılırlar.” (Resmî Gazete 30 Aralık 1982: 17914).

Basın özgürlüğü, kanunlar ve sıkıyönetim komutanları tarafından alınan kararların yanı sıra 1982 Anayasası ile de iyice daraltılmıştır. Bu yönüyle 1982 Anayasası’nın işlevi, basın özgürlüğünü teminat altına almak değil, sınırlama ve ihlalleri dolaylı yollardan meşrulaştırmaktır. Çünkü Anayasa’nın sistematığı,

basın ve ifade özgürlüğünün sadece ilgili özel maddelerinde gösterilen gerekçelerle değil, aynı zamanda çok muğlak ve genel sebeplerle de sınırlandırılabilmesine olanak tanımaktadır (Gözler 2000: 70, 95). Bu yönetimin basın ürünlerine müdahalesi, Anayasa değişikliği ile de sınırlı kalmamıştır. 25 Ekim 1983 tarihinde yasalaştırılan 2935 sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nda, basınla ilgili maddeler eklenmiş; bu kanunla bölge valilerine iletişimi kısıtlama yetkisi verilmiştir (Resmî Gazete 27 Ekim 1983: 18204). 10 Kasım 1983'te ise Basın Kanunu'nun birçok maddesi yeniden ele alınmıştır. Böylece, Toplu Basın Mahkemeleri kaldırılmış ve kanunun "Yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması ve dağıtılmasının Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanması" ile ilgili 31. Maddesi değiştirilmiş, buna "Devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığa aykırı basılmış eserler" ibaresi dâhil edilmiştir. Bu düzenleme ile sorumlu müdür olabilmek için gereken koşullar ağırlaştırılmış, para ve hapis cezalarının oranları arttırılmış, basın davalarında zamanaşımı süreleri iki katına çıkarılmıştır. Kanun, basılı yayınların dağıtımının engellenmesi ve toplatılması ile basın araçlarına el konulmasına da olanak sağlamıştır (Resmî Gazete 13 Kasım 1983: 18220).

Hayata geçirilen pek çok yasal düzenlemeden de görüleceği üzere; 1980 darbesi ile birlikte Türkiye'de başlayan yeni dönem, Türk basını için en karanlık evrelerden birini teşkil etmiştir. Darbenin ilk günlerinde basınla iyi geçinen Kenan Evren'in daha sonra gazete sahipleri ile ilişkilerinin bozulmasındaki en önemli etkenlerden birisi, Sıkıyönetim Kanununa göre gazete ve dergi gibi kitle iletişim araçlarının toplatılabilmesine imkân veren düzenlemeyi kabul etmesidir (Kösedağ 2014: 74). Bu kanunla çok sayıda gazete ve dergi kapatılmış, birçok gazeteci de hapis cezasına çarptırılmıştır. 1981, 1982 ve 1983 yılları, yüzlerce gazeteci, yazar ve sanatçı hakkında cezai işlem uygulandığı yıllar olarak kayıtlara geçmiştir. Kapatılan gazeteler ise şunlardır: Milli Gazete (4 kez, 72 gün); Cumhuriyet (4 kez, 41 gün); Tercüman (2 kez, 29 gün); Günaydın (2 kez, 17 gün); Güneş (1 kez, 10 gün); Milliyet (1 kez, 10 gün); Tan (1 kez 9 gün); Hürriyet (2 kez, 7 gün). Gazeteciler hakkında açılan soruşturma, kovuşturma ve dava sayılarının gazetelere göre dağılımı ise şu şekildedir: Cumhuriyet 28, Tercüman 27, Hürriyet 14, Milliyet 14, Milli Gazete 4, Dünya 4, Akşam 3, Son Havadis 3, Hergün 2, Arayış 2, Hayat 2, Nokta 2, Yankı 1, Demokrat 1, Politika 1, Adalet 1, öteki yayın organları 75. Bu dönem içerisinde gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılara verilen mahkûmiyet kararlarının toplamı 316 yıl 4 ay 20 gün hapis cezasıdır. Yapılan araştırmalara göre, 1980-1990 yılları arasında açılan basın davalarının sayısı 2 bini aşmıştır. Yaklaşık olarak 3 bin gazeteci, sanatçı ve yayıncı sanık olarak yargılanmış, yazı işleri müdürlerine verilen hapis cezalarının miktarı 5 bin yılı geçmiştir. Bu cezaların 440 tanesi Bakanlar Kurulu tarafından, Basın Kanunu'nun 31. Maddesi gerekçe gösterilerek verilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemeleri, 300

yayın için toplatma kararı vermiş, 30 derginin 225 sayısı toplatılmış ve açılan davalarda 2 bin yılı aşkın hapis cezaları talep edilmiştir (Topuz 2014: 258-274).

Basının, genellikle Sıkıyönetim idaresi tarafından denetimden geçirilmesi bu dönemin en belirgin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Konsey Başkanı Kenan Evren'in de bizzat denetim yaptığı bilinmektedir. 'Hoşa gitmeyen' yazılar için gazetelere sıkıyönetimden sık sık uyarılar gönderilmekte, arada bir kapatma cezası uygulanmaktadır (Kabacalı 1990: 210). Bu dönemde yapılan yasal düzenlemelerin mantığı ve uygulanma esaslarına bakıldığında; 12 Eylül darbesinin ülkedeki tüm muhalif sesleri susturma anlayışında olduğu görülecektir. Özellikle basın kuruluşları sıkıyönetimin talimatları doğrultusunda görev yapar hale getirilmiştir.

Türk toplumunu formatlama ve yeni bir anlayışa sürüklenme amacıyla gerçekleştirilen 1980 darbesi, Türk basınında çok boyutlu bir yapısal değişim ve dönüşüm meydana getirmiştir. Birçok sektörde olduğu gibi medya kuruluşlarının ekonomik yapısı köklü olarak değişmiş, sektöre yeni oyuncular girmeye başlamıştır. Dünyayı etkisi altına alan neo-liberal ve serbest pazar ekonomisi anlayışı Türk medyasını da bu düzene ayak uydurmaya zorlamıştır.

Bu yıllarda medya, gazeteciliğin gereği olan topluma karşı olan görev ve sorumluluklarını bir tarafa bırakmış ve neoliberal pazar ekonomisinin gereklerine uygun biçimde sadece satış rakamlarına yoğunlaşan sıradan bir ticari kuruluş gibi hareket etmeye başlamıştır. Türk medyasındaki bu keskin değişimin kaydedilmesinde dünyada gelişen ve değişen konjonktürel durum kadar, 12 Eylül askeri rejimin de büyük rolü bulunmaktadır. 12 Eylül askeri darbesinin Türk medyasında yaptığı en önemli tahribatlardan bir diğeri de magazinleşme olgusudur. 1980 öncesi, fikir ve kitle gazeteciliğinde görülen gelişme eğilimi, 80 sonrasında basın üzerindeki artan baskılar nedeniyle yerini magazin ya da bulvar gazeteciliğine terk etmek durumunda bırakmıştır. Sıkıyönetim idaresi altında siyasi nitelikli haber ya da eleştiriler yapmaktan çekinen gazeteciler, daha çok asparagas yönü ağır basan magazin haberciliğine yönelerek, okuyucu edinmeye çalışmışlardır. Bu gelişme basını bütünüyle etkisi altına almış, 1990'lı yıllarda magazinleşen ve cinsel içerikli yayınları ön plana çıkaran bir medya profiline ortaya çıkışı, artan bir hızla devam etmiştir (Özgen 2004: 468-469).

Türk basınına dışarıdan büyük sermaye gruplarının yatırım yapması da bu döneme denk gelmiş ve basın kuruluşlarının mülkiyet yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Çünkü "12 Eylül'ün basını büyük sermayeye devredecek ortamı yaratma girişiminin bir parçası olarak; toplumun depolitize edilmesinin ardından Özal'ın iktidara gelmesiyle devlet basın ilişkilerinde yeni bir uygulama dönemi başladı... 1960-70'lerde haber ajansı gibi daha çok mesleki yan kuruluşlara doğru yayılma eğilimi gösteren, basın kurumları, 1980'lerden itibaren ticari nitelikli yapıların yan kuruluşları haline dönüştüler." (Koloğlu 1999: 75).

Dönemin önemli gazetelerinden biri olan Milliyet gazetesi, genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi'nin karanlık bir suikast sonucu öldürülmesinden hemen sonra, o günlerde tamamen basın dışından bir isim olan Aydın Doğan'a satıldı. Bu süreç, 80'lerin 2. yarısında Asil Nadir'in Türk basın dünyasına büyük bir sermayeyle girişi sonucu ivme kazandı. Bu, iki gelişme; aynı zamanda, basın dışı sermayenin ilk kez basın alanına girişinin simgesi olması dolayısıyla da önemli bir dönüm noktasıydı. Artık Türk basınında gazetecilerin bizzat sahip olduğu basın işletmeciliğinden, finans-kapitali dışarıdan sağlanan basın kuruluşlarına geçiş modeli, başlamış bulunmaktaydı. Basın yayın organlarının "tüketici" ya da "müşteri" odaklı çalışmaya başlamaları da bu döneme denk gelmekteydi. Fikir gazeteciliği önemini yitirmiş, kitle gazeteciliği anlayışı ön plana çıkmış ve gazetelerde haber merkezlerinin yanı sıra reklam ve pazarlama birimleri de yönetimde ağırlıklarını hissettirir hale gelmişlerdi. Böylesi bir oluşumda, dünya konjonktüründeki gelişmelerin yanı sıra, 12 Eylül olgusunun ve Turgut Özal'ın uygulamaya koyduğu sosyo-ekonomik politikaların da önemli etkisi bulunmaktaydı (Özgen 2004: 471).

Türkiye'de 1980'li yıllara kadar gazetecilik mesleğinden gelen dört aile; Simaviler, Karacanlar, Nadiler ve Ilıcaklar, basının merkezi olan Bab-ı Ali'ye hâkim durumdadır. Ülkede basından medyaya dönüşümü başlatan gelişmelerden birisi, inşaat sektöründe faaliyet yürütürken, önce finans sektörüne atılan, sonra da 1982 yılında medyaya giren Ömer Çavuşoğlu ve Ahmet Kozanoğlu ikilisinin gerçekleştirdiği girişimdir. Bu ikilinin yayına başlattığı Güneş gazetesini bir başka müteahhit-işadamı-politikacı olan Mehmet Ali Yılmaz devralarak basın sektörüne giriş yapar. Londra merkezli bir şirket olan Polypeck'in patronu Asil Nadir, önce Haldun Simavi'nin Web grubu ile Tan ve Günaydın gazetelerini, daha sonra Gelişim Yayınlarını ve Mehmet Ali Yılmaz'dan da Güneş gazetesini satın alarak medyadaki konumunu güçlendirir. İzmir'in güçlü gazetesi Yeni Asır gazetesini çıkaran Dinç Bilgin'in, önemli yayın organlarından sayılan Sabah'ı satın almasıyla Sabah ve Güneş yerleşik pazar paylarını bozmakla kalmaz, gazeteci transferlerinin başlamasına ve ücretlerin yükselmesine neden olur. Böylece; Simaviler, Karacanlar, Ilıcaklar, Nadiler sektörün dışında kalmış; Asil Nadir, Dinç Bilgin ve Aydın Doğan Türk basınına egemen olmuştur (Demir 2013: 9).

Aynı dönemde Anadolu basınında da büyük zorluklar yaşanmaktadır. Kamunun verdiği resmi ilan desteği sayesinde 1970'li yıllarda yerel gazete sayısında hızlı bir artış meydana gelmiştir. 1970'te yerel gazete sayısı 1100'e, 1975'te 2600'e kadar çıkmıştır. 1980'den sonraki gelişmeler yerel gazetelerin de yayın hayatını sürdürmesini zorlaştırmıştır. 24 Ocak kararlarının ardından pek çok yerel gazete kapanmış, 1984'ten sonra iki yıl içinde 244 gazete yayın hayatına son vermiştir. Resmi ilan gelirleri konusunda; 1980'e kadar olan dönemde Anadolu basını ile

İstanbul basını arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Ancak bu tarihten sonra İstanbul gazeteleri, Basın İlan Kurumu'nun aracılık ettiği resmi ilan ve reklamlardan daha fazla pay almaya başlamıştır. Yaygın ve yerel gazetelerin arasındaki makas 1980'den itibaren artan bir biçimde açılmış ve 1994'te İstanbul gazetelerinin resmi ilan payı, Anadolu gazetelerinin iki katını aşmıştır (Şeker 2005: 103, 112). Dolayısıyla yaygın basın kuruluşlarının güçlü sermayelerin eline geçmesinden sonra devlet tarafından daha çok desteklendiği görülmektedir.

1980 darbesinden sonra medya sektöründe baş gösteren bu yapısal dönüşüm ve keskin değişimle medyanın ideolojik işlevi yanında ekonomik gücünün de etkin hale geldiği bir dönem başlamıştır. Yeni medya sahipleri sadece basın kuruluşları ile yetinmemiş, bir medya grubunun bünyesine gazete ve dergi gibi yazılı basın araçlarının yanı sıra kitap, müzik, sinema gibi sektörler de eklenmeye başlamıştır. Fakat yeni medya patronları bununla da sınırlı kalmamış, medyayı geleneksel yapısından koparacak farklı girişimlere de yönelmişlerdir. Medya dışı-sanayi, finans, ticaret, inşaat vs.-sermaye medya sektörüne yatırım yaparken mevcut medya sahipleri de bu alanlara açılmaya başlamıştır. Böylece bir medya sahibinin pek çok farklı sektörlerde yatırımları veya ortaklıkları olağan hale gelebilmiştir (Olkun 2013: 57).

Türkiye'de 1980 yılından sonra medyadaki mülkiyet yapısının değişmesi, medya ile iktidar arasındaki var olan bağımlılık ilişkisini daha da artırmış, her iki taraf için de çıkar temelli bir yapıya büründürmüştür. Özellikle sermayenin büyük paralar harcayarak basın sektörüne girmesi ve bu sermaye sahiplerinin diğer alanlardaki işlerinin yarattığı kredi gereksinimi, medyayı siyasi iktidara daha da bağımlı hale getirmiştir. Bu durum siyasi iktidarın da işine gelmiş, medyayı istediği biçimde kullanmıştır. Gazeteciler ise genelde çalıştıkları kurumun iktidarla olan ilişkisinin seyrine göre gündem oluşturma durumunda kalmışlardır. 1980 sonrasında ortaya çıkan gazetecilik anlayışı, iktidar çevreleriyle girift ilişkiler tesis etmenin doğal kabul edildiği ve övünç kaynağı sayıldığı yeni tür bir gazetecilik anlayışıdır. Ayrıca basında yaşanan mülkiyet değişikliklerine bağlı olarak, gazeteciler arasında medya patronunun ticari çıkarlarını gözetme ve iş takibi yapma çabaları da zirveye çıkmıştır. Diğer bir deyişle 1980 yılından sonra medyanın ekonomi politikasında yaşanan dönüşüm, gazetecilerin pratiklerini de değiştirmiş, yeni tür bir gazetecilik anlayışı ortaya çıkmıştır (Demir 2013: 1).

SONUÇ

Türk demokrasi tarihi sıkıyönetim dönemlerinin ağır izlerini taşır. Basın kuruluşları ve gazeteciler de bu dönemdeki uygulamalardan nasibini fazlasıyla almıştır. Bu çalışma, hem iktidar hem de toplumsal yaşantı açısından rutin işleyişin bozulduğu ve bundan dolayı olağan dışı tedbirlerin uygulandığı dönemlerin basın üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Türkiye’de farklı dönemlerde ve farklı gerekçelere bağlı olarak sıkıyönetim ilan edilmiş, bu durum basın alanını da temelinden etkilemiştir. İlk sıkıyönetimin ilan edildiği 24 Şubat 1925 yılında uygulanan sıkıyönetim rejiminde basına ağır yaptırımlar uygulanmıştır. 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile basına ağır sansür getirilmiş, birçok yayın organı kapatılmıştır. İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun birçok ilinde muhalif gazete ve dergiler susturulmuş, İstiklal Mahkemelerinde yargılanan gazeteciler ve yazarlar sürgün edilmiştir. Böylece muhalefet ve basının susturulması sağlanmış, yurdun bütün bölgelerinde aykırı ses çıkmasının önüne geçilmiştir. Ancak bu dönemde yayın organlarından bir bölümünün, basın özgürlüğü kastını aşarak; kısıktıcı yayınlar yaptıkları, böylece iktidarların yaptırım ve baskılarına gerekçe oluşturduklarını da ifade edilmelidir.

Cumhuriyet tarihindeki ilk sıkıyönetim uygulamaları nedeniyle, gelişme evresinde olan Türk basını, ağır sansür koşulları altında kabuğuna çekilmiş ve sağlıklı bir büyüme zemini yakalayamamıştır. Kopma noktasına gelen basın-iktidar ilişkisi, iktidarın basını tamamen kontrol altına almaya dönük çabalarını daha belirgin bir noktaya taşımıştır. Sıkıyönetimden önce kısmen de olsa rahat gözüken gazeteciler, bu yıllarda sürgün, hapis cezaları ve sıkıyönetim komutanlarının tehditleri ile uğraşmak durumunda kalmıştır.

Sonraki yıllarda Menemen olayı nedeniyle bir kez daha sıkıyönetim ilan edilmiş ancak sıkıyönetim gerekçesi ile alınan kararlarda basına doğrudan müdahale edilmemiştir. Bu dönemin de etkisiyle ilerleyen günlerde Cumhuriyet tarihinin ilk kapsamlı basın yasası hazırlanmış, 68 maddeden oluşan ve 1946 yılına kadar yürürlükte kalan Matbuat Kanunu, basını devamlı denetim altında tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde, 4 yıl boyunca ilan edilen sıkıyönetimde, gazetelerin hangi haberi verip vermeyecekleri dahi kararlaştırılmıştır. Birçok gazetenin ekonomik zorluklarla kapandığı bu dönem, kağıt ve malzeme kıtlığı nedeniyle basın için ağır ekonomik koşulların yaşandığı yıllar olmuştur. Hükümet, savaşı da bahane ederek, gazeteler hakkında keyfi olarak kapatma kararları almıştır. 12 Mart 1941 tarihinde ise 10 gazete birden kapatılarak, Türk basın tarihinin en ağır toplu yaptırımlarından birine imza atılmıştır.

1955 yılındaki sıkıyönetim adeta basın için ilan edilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı ve Başbakanı, 6-7 Eylül olaylarının sorumlusu olarak basını göstermiş, sıkıyönetim komutanı tarafından da basına getirilen yasakların listesi sıralanmıştır. Bu dönemde birçok gazete farklı tarihlerde kapatılmıştır.

DP hükümetinin son günlerinde ilan edilen sıkıyönetimde birçok yayın yasağı getirilmiş, gazete kapatılmış ve gazeteciler ceza almıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra da sıkıyönetim devam ettirilmiş, bu dönemde çıkarılan af ile birlikte

gazeteciler hapisten çıkarılmış, devam eden yargılamalar düşürülmüştür. Türk basın tarihinin en çok yasal düzenleme yapılan dönemlerinden biri olan Milli Birlik Komitesi'nin sonraki yıllarında, basına kağıt üzerinde önemli özgürlükler sağlanmıştır. Ancak bu özgürlükler uygulamada çok fazla hayat bulmamış, gazeteciler dönemin iktidarını eleştirmekten kaçınmışlardır.

12 Mart muhtırasına kadar gazeteciler kısmen de olsa özgür hareket etmiş ama muhtıradan sonra ilan edilen sıkıyönetimde yine denetimle karşı karşıya kalmışlardır. Birçok gazetecinin gözaltına alındığı, yayın yasakları ile birlikte kapatma kararlarının ardı ardına sıralandığı bu dönemden sonra Kıbrıs Harekâtı nedeniyle bir kez daha sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ancak bu dönemdeki hükümetlerin basınla iyi geçindiği, basını kendisine düşman etmemeye özen gösterdiği görülmektedir. Bu yıllar, Türkiye'de, basınla iktidar ilişkilerinin iyi olduğu ender dönemlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir.

Hiç kuşku yok ki, Türk basını için en ağır dönemlerin başında 1980 darbesine giden süreç ve sonrasında ortaya konulan uygulamalar gelmektedir. 12 Eylül öncesinde aralarında Abdi İpekçi'nin de bulunduğu birçok gazeteci suikasta kurban gitmiştir. Darbenin olması nedeniyle tüm yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiş ve darbeyi gerçekleştiren ve sınırsız yetkileri kendilerinde toplayan Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, basını bizzat denetimden geçirmiştir. Bu süreçte, yüzlerce gazeteci yargılanmış, çok sayıda gazete için yayın yasağı konmuş, basın kanunları da yeniden yasadışı metinler haline getirilmiştir. Darbecilerin ağır baskıların sonucu olarak medya halktan ve halkın gündeminden kopmuş, fikir gazeteciliğini terk edip magazin ve cinsel ağırlıklı yayınlara yönelmiştir. Bu yıllarda dünyayı etkisi altına alan neo-liberal ve serbest pazar ekonomisi anlayışı Türk medyasını da etkisi altına almış, medyadaki ilk büyük çaplı mülkiyet değişiklikleri de yine bu dönemin sonlarına rastlamıştır. 12 Eylül'ün yönetim anlayışı, medyayı büyük sermaye gruplarına devretmeye zorlamıştır. Böylece medya ile iktidar arasında var olan bağımlılık ilişkisi daha da artmış, medya asli görevini unutarak, patronların çıkarlarına hizmet eden kuruluşlara dönüşmüştür. Basının sahiplik yapısına paralel olarak, gazeteciler arasında medya sahibinin ticari çıkarlarını gözetme ve iş takibi yapma çabaları da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla 1980 yılından sonra medyanın yayın içeriğinde yaşanan dönüşüm, gazetecilerin pratiklerini de etkilemiş, yeni tür bir gazetecilik anlayışı doğmuştur.

Çalışmadan anlaşılacağı üzere, sıkıyönetim dönemlerinde gerçekleştirilen hukuksal düzenlemelerin yanı sıra iktidarların ortaya koyduğu yönetim anlayışının, basına olan etkileri çok boyutlu olmuş ve farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu dönemlerde basın iktidar ilişkileri inişli çıkışlı bir grafik çizmiş, basın devamlı olarak sansür baskısından yakınırken, iktidarlar da basını, asli görevinin dışına çıkmakla suçlamıştır. Dolayısıyla basın-iktidar ilişkilerinde bir

standart yakalanamamıştır. Burada basına düşen görev, etik ilkeleri sıkı sıkıya gözeterek, doğru, tarafsız bir yayın anlayışını hâkim kılarak, gücünü halktan almaktır. İktidarlar ise gerçek manada halkın gözü, kulağı, sesi olan bir medya ortamına zemin hazırlamakla yükümlüdür.

SONNOTLAR

(1) Makalede sıkça yer verilen sansür kelimesi; her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin siyasi iktidar tarafından (hükümet) önceden denetlenmesi ve sıkı denetim altında tutulması anlamında kullanılmıştır (www.tdk.gov.tr).

KAYNAKÇA

Alemdar K (1999) Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar, AFA Yayıncılık, Ankara.

Arabacı C (2008) Medya ve Siyaset (2. Baskı), Zülfikar Damlapınar (Ed), Basın Birliği, Eğitim Kitabevi, Konya, 79-139.

Arabacı C (2018) Basın Kanunu ve İnönü Dönemi Türk Basını, <https://www.konya.edu.tr/storage/images/department/sosyalvebeseribilimler/%C4%B0N%C3%96N%C3%9C%20D%C3%96NEM%C4%B0%20BASINI.pdf>, erişim tarihi: 13.12.2018.

Arıkan A (1999) 1957-1962 Dönemi Türkiye’de Basının Durumu ve Basın İktidar İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, GÜ. Sos. Bil. Ens, Ankara.

Ayhan B (2008) Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı Milli Mücadele Dönemi Türk Basını, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (19), 75-99.

Ayhan B (2005). Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Döneminde Türk Basını, Doktora Tezi, SÜ Sos. Bil. Enst. Konya.

Behçet M (2014) Olağanüstü Hal Uygulaması ve Teorik Temelleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sos. Bil. Enst. İstanbul.

Demir S (2013) Türkiye’de 2001 Yılı Sonrasında Medya-İktidar İlişkileri ve Gazeteci Pratiklerine Yansıması, Yüksek Lisans Tezi, AÜ. Sos. Bil. Ens, Ankara.

Erdem B (2012) TBMM ve Divan-ı Harp Mahkemesi Tutanaklarına Göre “Kubilay Olayı”, Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 3, 99-116.

Girgin A (2009) Türkiye’de Yerel Basın, Der Yayınları, İstanbul.

Göz A C (2011) İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Siyasal İktidar Tarafından Kapatılan Basın organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Der., 3(5), 1-12.

Gözler K (2000) Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Güran N (1998) Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950), İletişim Yayınları, İstanbul.

Güz N (2002) Cumhuriyetin İlk Yıllarında Basın Özgürlüğü ve Basın Özgürlüğü Tartışmaları, 1. Ulusal İletişim Sempozyumu. 3-5 Mayıs 2002, Ankara.

Kabacalı A (1994) Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kabacalı A (1990) Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Kaya A E E (2010) Demokrat Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 39, 93-118.

Koloğlu O (1999) Medya-Devlet ve Sermaye, Birikim Yayınları, İstanbul.

Kösedağ M S (2016) Çok Partili Dönemden Günümüze Yazılı Basın Alanında Yapılan Yasal Düzenlemeler ve Bunların Basında Temsili, Doktora Tezi, EÜ Sos. Bil. Enst, Kayseri.

Neziroğlu İ (2003) Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980), Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.

Olkun E O (2013) Türkiye’de Medya Sahiplik Yapısındaki Değişim: Milliyet ve Vatan Gazeteleri Örneği, Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sos. Bil. Enst. Konya.

Odyakmaz N (2003) Cumhuriyet Döneminde Anayasal Düzenlemeler ve Basın Özgürlüğü. İstanbul İletişim Fakültesi Dergisi, 17, 121-144.

Özgen M (2004) 1980 Sonrası Türk Medyasında Gelişmeler ve Magazinleşme Olgusu, <http://cim.anadolu.edu.tr/pdf/2004/1130848156.pdf>, erişim tarihi: 25.10.2017

Salep M (2017) Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler (1971-1973), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(52), 422-435.

Salihpaşaoğlu Y (2007) Türkiye’de Basın Özgürlüğü, Seçkin Yayınları, Ankara.

Şeker M (2005) Yerel Gazeteler ve Resmi İlan, Selçuk İletişim Dergisi, 4(1), 101-115.

Topuz H (2003) II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi (1. Bas.), Remzi Kitapevi, İstanbul

Topuz H (2014) II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi (5. Bas.), Remzi Kitapevi, İstanbul.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Yeşilçayır N (2011) Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 27(79), 131-192.

Sıkıyönetim Dönemlerinde Türk Basını

Yetkin B (2010) 1945-1950 Arası Demokratikleşme Sürecinde Basın, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, 17-18,1-37.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=SANS%C3%9CR